

MONG-VAJDA

OKNYOMOZÓ ÚJSÁGÍRÁS

Tanári kézikönyv

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	7
1. Hogyan épüljön fel a workshop vagy egyetemi félév?	11
2. Fogalmi meghatározás	14
3. Hogyan kezdjük hozzá?	18
4. Témaválasztás	25
5. A csapatmunka menete	28
6. A források feltérképezése – elméleti bevezető	29
7. A források feltérképezése – gyakorlat A Computer Assisted Reporting (CAR) módszerének alkalmazása	32
8. Az írott források csoportosítása – gyakorlati és jogi tudnivalók	39
9. Emberi források: interjúk fajtái, forráskezelés	53
10. A kérdezéstechnika	61
11. Etika és jogi háttér: mit szabad és mit nem szabad?	65
12. Hogyan találjuk a sztorit?	72
13. Hogyan kövessük nyomon a saját sztorinkat? Függelék	75
I. Alapfogalmak gyűjteménye	77
II. Felhasznált irodalom	81
III. Ajánlott irodalom, filmek és internetes címek	81

ELŐSZÓ

„Az újságírás a történetírás első nyers vázlata” – Philip Graham¹, a *Washington Post* egykori társtulajdonosának mondását gyakran idézik a mesterséggel kapcsolatban, a mondatot a washingtoni *Newseum*, az újságírás történetét bemutató múzeum falára is felvették. A hasonlatot továbbfejlesztve Hugo de Burgh brit professzor Magyarországon is megjelent könyvében² azt írja, hogy az oknyomozó újságírás viszont a törvényhozás első nyers vázlata, hiszen a szakma egyik legfontosabb feladatát teljesíti be, amikor „felhívja a figyelmet a társadalom szabályozórendszereinek hiányosságaira, s azokra a kiskapukra, amelyeket mindig megtalálnak a rendszereken belül a hatalmasok, a gazdagok és a tilosban járók”³. Hiába érzi azonban mindenki, hogy mit takar az oknyomozó újságírás, a fogalom meghatározásától kezdve a műfaj különböző módszereinek helyes használatán keresztül a felvetődő jogi vagy etikai problémák megoldásáig a mindennapokban nagyon sokféle kétség fogalmazódik meg az újságírókban éppen úgy, mint az olvasókban.

Magyarországon az újságírás, így az oknyomozó újságírás feltételei a demokratikus rendszer kiépítésekor, 1989-től teremtődtek meg. Miközben azonban az átalakuló rendszerben mindennél nagyobb szükség lett volna a történetírás nyers vázlatára, arra, hogy az újságírás rámutasson az átalakulás kiskapúira és hiányosságaira, az oknyomozó újságírással kapcsolatban a szakma művelői között is alig oszlottak a félreértések és a bizonytalanságok. Ennek egyik oka a rendelkezésre álló szakirodalom, oktatási segédanyagok hiánya volt. Habár az oknyomozó újságírás számos könyv, tanulmány és jegyzet témájaként szerepelt az elmúlt két évtizedben, ezek a művek

-
- 1 Philip Leslie Graham (1915–1963) a *Washington Post* kiadójának vezetője (1946–1963) és társtulajdonosa (1948–1963) 1963-ban a *Newsweek* külföldi tudósítói előtt mondott beszédében alkalmazta ezt a hasonlatot. Graham halála után felesége, Katharine Graham, a lapot korábban tulajdonló Eugene Meyer lánya vette át a *Washington Post* irányítását és több mint két évtizeden keresztül állt a kiadó élén. A korszakhoz fűződik többek között a Richard Nixon elnök lemondásához vezető Watergate-botrány (1974) is.
 - 2 HUGO DE BURGH (szerk.): *Oknyomozó újságírás*. Budapest, 2005, Jászöveg Műhely Kiadó, 13. o.
 - 3 HUGO DE BURGH (szerk.): *Oknyomozó újságírás*. Budapest, 2005, Jászöveg Műhely Kiadó.

gyakran mint szociológiai jelenséget vizsgálták a műfajt, és alig született olyan kiadvány, amely az újságírók és a szakmai oktatásban részt vevő tanárok számára kínált volna könnyen hasznosítható alanyanyagot.

A Független Média Központ éppen ezért döntött úgy, hogy az újságíróképzésben részt vevő, az oknyomozó újságírást, mint szakirányt választó hallgatók, illetve a műfajt tanító szakemberek számára egy rövid, a gyakorlati képzésre koncentráló jegyzetet készít, amely akár egy féléves tanterv vagy egy többnapos workshop keretében felhasználható. A jegyzet két egymást kiegészítő, egymásra támaszkodó kötetből, a hallgatói és a tanári kézikönyvből áll. Fontos megjegyezni, hogy a tananyag – amellett, hogy sokszor figyelembe veszi és utalást is tesz az újságírás helyzetét, mindennapi gyakorlatát befolyásoló magyar valóságra, törekszik arra, hogy ha nem is örökérvényű, de legalábbis a jövőbe mutató, a jövő újságíró nemzedékei által követendő, amúgy a fejlettebb nyugati demokráciák újságírására jellemző legjobb gyakorlatot – amolyan best practice-t – ismertesse. Így az olvasónak, hallgatónak és tanárnak esetenként olyan érzése támadhat, hogy a jegyzet által tanácsolt, követendőnek tartott megoldás ma Magyarországon szinte lehetetlen, vagy erős korlátokba ütközik, a szerzők mégis fontosnak tartották, hogy az általuk ideáltipikusnak tartott gyakorlatot mutassák be.

A HALLGATÓI KÉZIKÖNYV gyakorlati útmutatót kínál az újságíróképzésben részt vevők számára. A tananyag előbb részletesen foglalkozik az oknyomozó újságírás fogalmi meghatározásával, hiszen a pontos definíciónak tartalmi hozadéka is lehet. Ezután végigvezeti a hallgatókat az oknyomozó újságírói munka egész menetén: az intézményi háttér megteremtésétől kezdve a témaválasztáson, az írott és emberi források feltérképezésén, a források megfelelő használatán és a forráskezelés szabályain keresztül a munka összegzéséig, a cikk kreatív megírásáig. A jegyzet kiemelt hangsúlyt helyez a forrásszerzés internetes lehetőségeire, külön fejezet foglalkozik a Computer Assisted Reporting (CAR) módszertanával, mint ahogyan részletes útbaigazítást kínál az oknyomozás jogi és etikai dilemmáinak szakszerű kezeléséhez is. A magyar jogi helyzet alapján ismertetőt ad arról, hogy milyen törvényes lehetőségei vannak az újságírónak a közérdekű adatok, dokumentumok megszerzésére és a jogi kockázatok minimalizálására. Részletesen taglalja a munka során felvetődő etikai dilemmákat a rejtett, álcázott eszközök használatától az információszerzés során etikailag még elfogadható kompromisszumokig. Az egyes fejezetekben számos gyakorlati tippet, jó tanácsot olvashatnak a hallgatók, az egységek végén ellenőrző kér-

dések segítik a munkájukat, a jegyzet függelékében található angol és magyar cikkgyűjtemény pedig az elsajátított elméleti ismeretek órai és otthoni feldolgozását célozza. A cikkgyűjtemény magyar része részben azokra az írásokra épül, amelyek a Társaság a Szabadságjogokért (TASZ) oknyomozó programjának keretében 2007–2008-ban készültek.

A TANÁRI KÉZIKÖNYV – a hallgatóknak szánt változat szerkezetét követve – az újságíróképzésben az oknyomozó újságírás tanítására specializálódott szakembereknek kínál a gyakorlati munkában jól hasznosítható alapanyagot. A jegyzet egy egyetemi félév vagy egy műhelyfoglalkozás felépítésének tervét is tartalmazza órára, illetve – workshop esetében – napokra lebontva, az egyes fejezetekben pedig számos olyan tippet, gyakorlati tanácsot fogalmaz meg, amelyeket a szakemberek az órai munka során hasznosíthatnak.

Budapest, 2009. február 1.

2. FOGALMI MEGHATÁROZÁS

TANÁRI INSTRUKCIÓK

Feladat: Az órára való felkészülés jegyében a hallgatók megtekintették a tanári irodalomjegyzékben ajánlott Pelikán-ügyirat című filmet, amely egy kitalált történet, ám számos pontját a New York Times hetvenes évek eleji nagy oknyomozása, a Pentagon papersnek⁴ nevezett dokumentumok publikálása ihlette. Az egyik hallgató összefoglalhatja a film tartalmát, majd a beszélgetés során a csoport tagjai közösen definiálják, hogy mi is az az oknyomozó újságírás.

Kezdeményezzünk a film alapján beszélgetést arról, hogy

- melyek az oknyomozó újságírás szakmai kritériumai,
- és melyek azok a kritériumok, amelyek akár a film alapján, akár a saját hétköznapi, újságolvasói, gyakornoki tapasztalatunk alapján biztosan nem az oknyomozó újságírás jellemzői.

A beszélgetés során fontos beszélni a nehézségekről és a kockázatokról, miszerint

- a források nehezen elérhetőek, legyenek azok akár írott, akár emberi források,
- az újságírók sokszor az idő szorításában dolgoznak a sztorikon,
- nincs elegendő pénz a költségekre az újság büdzséjében,
- sem a médiatulajdonosok, sem a közönség nem igazán érdekeltek az ilyen sztorik közlésében,
- a hirdetői nyomáson túl még perekkel is fenyegethetik a lapot és munkatársát.

A beszélgetés konklúziója a nehézségek és kockázatok ellenére az lehet, hogy mégis miért érdemes ezt a műfajt üzni, időt és energiát nem kímélve:

4 A Pentagon-iratokként elhíresült 7000 oldalas, szigorúan titkos dokumentumgyűjtemény lényegében az Egyesült Államok és Vietnám 1945 és 1967 közötti kapcsolatainak elemzése számos, a közvélemény elől eltitkolt információval többek között arról, ahogyan Amerika már egészen korán beavatkozott a helyi konfliktusba több elnök alkotmányellenes utasításai alapján. Az elemzést a Pentagon rendelte meg 1967-ben, és azt egyik készítője, Daniel Ellsberg kezdte kiszivároztatni a *New York Times*nek 1971-ben.

- az újságíró saját munkájának, nyomozásának az eredményét tárja a közönség elé,
- „right a wrong” – azaz a hibás, rosszul működő dolgok, jelenségek jobbítására hívja fel a figyelmet, gyakran korrupciót, hatalommal való visszaélést vagy egyéb hibás működést tár fel rendszerszerűen, nem egyedi, egymástól elszigetelt eseteket.

AZ ALAPOK AVAGY MIÉRT FONTOS AZ OKNYOMOZÓ ÚJSÁGÍRÁS?

Az oknyomozó újságírást számos országban – elsősorban az Egyesült Államokban, de Nyugat-Európában is – ismerik és széles körben művelik az újságírók. Magyarországon az elmúlt években kezdtek kialakulni az oknyomozónak vagy tényfeltárónak nevezett újságírási szabályai. Az elnevezés körüli vitának annyiban van értelme, hogy vajon van-e tartalmi hozadéka a definíciónak. Horvát János ismert televíziós újságíró szerint a kilencvenes évek elején, a „tényfeltárás” elnevezés megszületésekor volt értelme ennek a szónak, hiszen hosszú idő után először lehetett a valós tényeket feltárni. Ma ezzel szemben – jó esetben – minden újságíró tényeket tár fel. Így e jegyzet szerzői az oknyomozó újságírási kifejezés használatával értenek inkább egyet, mert egyrészt kifejezi a munka jellegét – nyomozó –, másrészt utal a sztorik sokféleségére.

De hogyan is határozzuk meg az oknyomozó újságírást? Még a szakma külföldi művelői között sincs feltétlenül egyetértés abban, hogy mi is az oknyomozó újságírási pontos definíciója. Vannak olyan vélemények is, amelyek szerint nem érdemes különbséget tenni a napi újságírási és az oknyomozó újságírási között, mondván: olyan ez, mintha különbséget akarnánk tenni az autószerelés és a hibajavító autószerelés között. Ez a párhuzam azonban – bár kétségtelenül látványos – nem teljesen illik a napi újságírási és az oknyomozó újságírási viszonyának leírására. Az igaz, hogy valóban minden újságíró feladata annak kiderítése, mi is történt valójában, ezt azonban különbözőféleképpen lehet megtenni. Egyik típusú újságírói munka sem értékesebb a másiknál, hiszen az alapvető feladat mindig ugyanaz: el kell mondani az olvasónak, nézőnek, hallgatónak, hogy mi történt, és nem szabad megelégedni csupán a hivatalos vélemények (jobb esetben az ellenvélemény is szót kap) és álláspontok ismertetésével.

A különbséget tehát nem az alapoknál kell keresni. De akkor hol? Az amerikai gyakorlatot és példákat (RIVERS–MATHEWS 1993) kiindulópontnak tekintve azt lehet mondani, hogy egy napi tudósításokat, elemző anyagokat készítő

újságírónak – és ez nemcsak az amerikai, de a magyar gyakorlatra is igaz – ritkán vannak nehézségei, mert általában közéleti eseményeket kell elmagyaráznia, és sok olyan forrást talál, akik boldogan segítenek neki. (A politikai tudósítóknál olykor az a veszély is fennáll, hogy túl sok a forrás, akik túl sok olyan információt akarnak kiadni, amelyek az ő érdekeiket szolgálják.)

Ezzel szemben az oknyomozó újságíró általában falakba ütközik. Oknyomozó riporternek azt nevezzük, aki „*utána megy az olyan információknak, amelyeket szándékosan eltitkolnak, mert jogilag vagy etikailag elítélhető dolgokra vonatkoznak*” (RIVERS–MATHEWS 1993). Egyes vélemények szerint az oknyomozó újságírás akkor kezdődik, amikor a riporter elkezd gondolkodni, mert nem hiszi el a hivatalos álláspontot, és elkezd utánajárni a dolgoknak. Az elemzéshez hasonlóan a tényfeltáró vagy inkább oknyomozó újságírás problémákra, napirenden lévő fontos ügyekre és ellentmondásokra összpontosít, azaz gyakran nem csupán a szigorúan értelmezett tényekre szorítkozik (amelyek igen gyakran kimerülnek az öt újságírói alapkérdésre adott válaszokban), személyközi viszonyokat, szándékokat, jelenségeket ír le (és ezen keresztül történeteket mesél el).

MI NEM OKNYOMOZÓ ÚJSÁGÍRÁS?

A közhiedelmek, amelyek a műfajjal kapcsolatban még ma is élnek Magyarországon, a következők: az ilyen cikkek előállítása (1) drága, (2) hosszúak a cikkek, (3) sok munka előzi meg a megírásukat, (4) időigényes, (5) kockázatos, (6) nagy botránynak kell követnie, azaz „vigyék el a főhóst bilincsben”. Az első négy ismérv valójában minden színvonalasan és igényesen megírt újságcikkre igaz lehet, és egy oknyomozó cikk is lehet rövid, főleg, ha az ügy felgöngyölytése egy napilap vagy hírportál cikksorozatában jelenik meg. A kockázatot illetően Magyarországon a legnagyobb veszély, hogy az újságíró nem tudja befejezni a sztorit, vagy befejezi, de nem közlik, életveszélyes fenyegetésektől eddig nem kellett tartani. A cikk vagy cikksorozat utóéletéért – pl. állítanak-e fel parlamenti vizsgálóbizottságot vagy nyomozni kezd-e az ügyészség –, a cikk okozta ilyen típusú következményekért az újságíró nem felelős. Az ő felelőssége abban áll, hogy minden rendelkezésre álló újságírói eszközzel meggyőződjön arról, hogy amit leírt, az pontos, valós és igaz.

ÉS MI AZ OKNYOMOZÓ ÚJSÁGÍRÁS?

Az oknyomozó újságírás végterméke minden esetben az újságíró saját nyomozásának eredménye, nem pedig valaki másé, azaz az újságíró nem egy

egyébként arra hivatott hatóság vizsgálatának eredményét ismerteti közönségével, hanem a saját munkája eredményeképpen összegyűjtött tényeket és információkat tárja az olvasó elé. Fontos jellemző még, hogy az oknyomozó újságíró olyan eseteket próbál meg feltárni, amelyek valamilyen szempontból releváns információkat hordoznak a közönség, a nyilvánosság számára, mert elmondanak valami jellemzőt a korról, amelyben élünk: korrupciót, hatalommal való visszaélést vagy egyéb „hibás” működést mutatnak be átfogóan, a maguk összefüggéseiben; valami olyat, amit egyébként az érintettek el akarnak rejtetni. Az oknyomozó újságírás tehát a zárt ajkak és a zárt ajtók felnyitását jelenti.

Az oknyomozó újságírás elemei tehát összefoglalóan a következők:

- Az újságíró saját munkájának, nyomozásának az eredménye
- Szisztematikus, rendszerszerű problémákat mutat be a sztorikon keresztül, nem egyedi incidenseket
- Korrupciót, hatalommal való visszaélést vagy egyéb hibás működést tár fel
- Komplex, a társadalmat érintő problémákat mutat be
- „Right a wrong” – azaz a hibás, rosszul működő dolgok, jelenségek jobbtételére hívja fel a figyelmet

3. HOGYAN KEZDJÜNK HOZZÁ?

TANÁRI INSTRUKCIÓK

Feladat: Az órára való felkészülés jegyében a hallgatók megtekintették az ajánlott irodalomjegyzékben is említett Lapzártá – Veronica Guerin története című filmet egy ír oknyomozó újságíró nő életéről. Az egyik hallgató összefoglalhatja a film tartalmát, majd a beszélgetés során a csoport összeállítja a jó oknyomozó riporter legfontosabb személyiségjegyeit.

Kezdeményezzünk a film alapján beszélgetést arról, hogy

- milyen a jó oknyomozó riporter,
- és miért fontos intézményi háttérrel kiépitni az oknyomozó újságírói munkához.

A beszélgetés során hangsúlyozzuk, hogy

- senki sem születik nyomozó újságírónak,
- a személyiségjegyeket tudatos munkával fejleszteni lehet,
- a mindennapi munka során felbukkanó konfliktusok kezelésével, a tapasztalattal, a csapatmunkával ezek a tulajdonságok maguktól is erősödhetnek,
- speciális tréningek során is fejleszthetők.

Az oknyomozó újságírás ráadásul nem csupán személyiség, hanem

- tanulható képességek és módszerek kérdése is,
- az interjúk, a háttérbeszélgetések során alkalmazott kérdezéstechnika vagy a vállalati, banki mérlegek értelmezése, megértése, az internetes adatbázisok kezelése mind-mind olyan képességek, amelyeket tudatos képzéssel bárki megszerezhet.

Ahhoz, hogy valaki jó oknyomozó riporter legyen:

- megfelelő személyiségjegyek,
- a munkát támogató és elősegítő szervezet,
- és hozzáértő szerkesztők szükségeseik.

Nézzük ezeket a feltételeket sorjában!

SZEMÉLYISÉGJEGYEK

Habár a szakirodalomban vita folyik arról, hogy milyen személyiségjegyek kellenek ahhoz, hogy valakiből jó oknyomozó riporter váljon, és arról is, hogy egyáltalán kell-e hozzá több vagy más, mint ami a „mindennapi” újságírás velejárója, vagyis bármelyik újságíró készen állhat az ilyen jellegű speciális munkára, néhány általunk fontosnak tartott személyiségjegyet felsorolunk. Ezek egy része azonban nem eleve elrendeltetett, hanem fejleszthető tulajdonság.

Fejlett igazságérzet és a felháborodás alacsony küszöbértéke⁵

Az angolszász szakirodalom Brit Hume példája alapján egységes abban, hogy a felháborodás alacsony küszöbértéke alapvető követelmény ahhoz, hogy valakiből jó oknyomozó riporter váljék. Egy híres amerikai oknyomozó riporter, Jack Anderson hivatásának tekintette a közéleti szereplők idegesítését, mondván: „Jó, ha kicsit idegesek. Végtelenül egészséges lelki tornának tartom egy anonim kormányzati hivatalnok számára, ha egy kicsit nyugtalankodik. Láttam hatalmasokat a maguk elszigeteltségében annyira hasonlatossá válni Istenhez, hogy elfelejtették: rájuk ugyanazok a törvények vonatkoznak, mint mindnyájunkra... Washingtonban túl sok bürokrata beállítottsága vált elitistává. Ők a mi szolgálaink, ugyanakkor a parancsolóink akarnak lenni.”⁶

A felháborodás alacsony küszöbértéke, és az a fajta igény, hogy az újságíró elszámoltassa a hatalom birtokosait, különböző mértékben mindenfajta újságírói munkához szükséges. Emellett fontos szakmai követelmény, hogy az ember tudjon távolságot tartani a saját személyes érzelmeitől, elfogultságaitól és az elemzése tárgyától is. Mégis ez a fajta „felháborodó” attitűd egy bizonyos mértékben szükséges ahhoz, hogy valakiből jó oknyomozó riporter váljék. Akinek ráadásul „az erkölcs személyes és társadalmi normáinak elkötelezettjeként szüksége van ezeknek a normáknak a megerősítésére, ha nem is a nyilvánosság, de legalább a szerkesztők részéről”⁷. Az pedig már az abszolút ideális eset, ha az oknyomozó riporter a szakmai közeg és a nyilvánosság részéről is megerősítést és támogatást kap.

5 ÓSZABÓ ATTILA–VAJDA ÉVA: *A valóság nyomában* (Médiakutató, 2001 nyár) című cikke alapján.

6 Idézi ÓSZABÓ ATTILA–VAJDA ÉVA: *A valóság nyomában* (Médiakutató, 2001 nyár).

7 RIVERS, WILLIAM L.–MATHEWS, CLEVE: *Médiaetika*. Budapest, 1993, Bagolyvár.

Bátorság, rámenősség, agresszivitás, kitartás

A zárt ajtók és a zárt ajkak felnyitásához, tehát olyan információk megszerzéséhez, amelyeket az érintettek leginkább el kívánnak rejtteni a nyilvánosság előtt, az újságíró részéről arra is szükség van, hogy ne ijedjen meg a hivatalosságoktól, hanem a kíváncsiságától hajtva bátran, rámenően „kihajtsa” a számára szükséges információkat, megszerezze a dokumentumokat, adatokat, rábírja a nyilatkozattól, háttérbeszélgetéstől vonakodókat arra, hogy mégis beszéljenek vele. Mindezt pedig kitartóan végezze, ne hagyja magát eltántorítani a céljától, a különböző visszautasításokra, kifogásokra, kudarcokra ne az legyen a válasza, hogy belenyugszik, hanem más úton, más módszerrel tovább folytatja a munkáját.

Jó kapcsolatépítő, kapcsolattartó képesség

Az oknyomozó riporternek nagyon sok és nagyon sokféle emberi forrással kell dolgoznia a portástól a vezérigazgatón keresztül a pártvezetőig, ezért elengedhetetlen, hogy mindenkivel gyorsan, hatékonyan tudjon kapcsolatot kialakítani, illetve az idők folyamán képes legyen megőrizni és ápolni ezeket a kapcsolatokat. Az egyik vagy másik sztori feldolgozásánál megszerzett forrásokkal tartós, bizalomra épülő kapcsolat fenntartása nélkülözhetetlen a jó oknyomozó újságírói munkához.

Lényeglátás, összefüggések felismerése, kreativitás

Az oknyomozó újságírás témája sokszor összetett (gazdasági, üzleti vagy társadalmi) események és jelenségek vizsgálata, nélkülözhetetlen tehát, hogy a jó riporter gyorsan képes legyen meglátni az összefüggéseket az esetleg látszólag össze nem illő dolgok között, képes legyen elválasztani az események szempontjából lényeges mozzanatokat a lényegtelentől, és gyorsan le tudja vonni a következtetéseket. Mindehhez természetesen kreativitás is kell, mint ahogyan ahhoz is, hogy a megszerzett információkat egyszerűen, könnyen egy jó sztoriban, érthetően tálalja a közönségének.

Az oknyomozó újságírói munkához szükséges személyiségjegyeket még sorolhatnánk, fontos azonban megjegyezni, hogy senki sem születik nyomozó újságírónak. A fentebb felsorolt személyiségjegyeket tudatos munkával fejleszteni lehet. A részben a mindennapi munka során felbukkanó konfliktusok kezelésével, a tapasztalattal, a csapatmunkával ezek a tulajdonságok maguktól is erősödhetnek, de speciális tréningek során is fejleszthetők.

Az oknyomozó újságírás ráadásul nem csupán személyiség, hanem tanulható képességek és módszerek kérdése is, az interjúk, háttérbeszélge-

tések során alkalmazott kérdezőtechnika vagy a vállalati, banki mérlegek értelmezése, megértése, az internetes adatbázisok kezelése mind-mind olyan képességek, amelyeket tudatos képzéssel bárki megszerezhet.

TANÁRI INSTRUKCIÓK

Feladat: A megtekintett film alapján kezdeményezzünk beszélgetést arról, hogy mennyiben segítette a film főszereplőjének munkáját a szerkesztőség, a szervezeti háttér, milyen lett volna a munka, ha nem áll mögötte egy lap.

A beszélgetés során hangsúlyozzuk, hogy

- az oknyomozó újságírás nem magányos műfaj, gyűjtsük össze a hallgatókkal a legfontosabb indokokat, amiért valamilyen háttérrel ez a fajta munka igényel,
- miért fontos a megfelelő szerkesztőség vagy csapat kiválasztása,
- a hagyományos szerkesztőségi rendszeren kívül is számos lehetőség van oknyomozó újságírói munkát folytatni.

SZERVEZETI HÁTTÉR

Az oknyomozó újságírói munka egyrésztől magányos műfaj – gyakran egy-egy riporter kitartásán, lelkesedésén múlik a sztori elkészítése –, másrésztől pedig nem az. Szakmai, anyagi okokból és a megfelelő jogi védelem miatt az ilyen munkát ambicionáló riporternek mindenképpen valamilyen szervezett intézményi háttérre, szerkesztőségre van szüksége, illetve arra kell törekednie, hogy ilyen háttérrel szerezzen magának. Az oknyomozó munkák elkészítése ugyanis mindig valamilyen közös erőfeszítés eredménye, amelyben fontos szerep jut a szerkesztőnek, a researchernek – tehát az archívumokban, internetes keresőkben az újságíró számára hasznos információkat találó kollégának –, vagy éppen a szerkesztőség jogászának. Az internet, a civil újságírás vagy a blogok kiteljesedése természetesen kibővítette a nyilvánosságra hozatal technikai lehetőségeit, ez azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy a minőségi tartalom, az oknyomozó cikkek elkészítése továbbra is mindig valamiféle csapatmunka eredménye.

Az az újságíró tehát, akinek kedve van ilyen témák feldolgozásához, és főleg olyan ötlete is, amelyet szerinte érdemes végigvinni, több lehetőség közül választhat a megfelelő csapat megtalálásához Magyarországon.

Megfelelő szerkesztőség kiválasztása

A szerkesztőségben dolgozó újságírók számára először is kínálkozik az az út, hogy ötletüket felajánlják saját szerkesztőségük vezetőjének. Magyarországon is több napi- és hetilap, internetes újság felismerte már azt, hogy az exkluzív, oknyomozó tartalom előállítására versenyelőnyt kínálhat a konkurenciával szemben, tehát szívesen vesz ilyen jellegű témákat a szerkesztőség bármely tagjától. Ha azonban az „ötletgazda” úgy ítéli meg, hogy bármilyen okból nincsenek meg a feltételei az oknyomozó munkának, bátran kereshet olyan szerkesztőséget, amelyről tudhatja: érdekelhetik ezek a témák. Az oknyomozó és minőségi újságírás iránt elkötelezett médiumokra könnyű rátalálni, elég, ha az ilyen díjak odaítélésére szakosodott alapítványok honlapjain (www.gsoma.hu, www.pulitzer.hu, www.minosegiujsgiras.hu) az érdeklődő riporter áttekinti, hogy az utóbbi időben mely szerkesztőségek kaptak elismerést.

Bár nálunk még nem elterjedt, de van példa arra is, hogy ad hoc jelleggel vagy szervezeten az oknyomozó munkára specializálódott csapat/szerkesztő dolgozik, aki „végigmenedzseli”, mentorálja az újságíró munkáját az ötlettől a megvalósításig, ideális esetben úgy, hogy közben a riporternek nem kell más anyagokon dolgoznia.

A szerkesztőségben végzett oknyomozó munka nemcsak a szakmai feltételek megteremtése, hanem az anyagi és jogi segítség miatt is nagyobb biztonságot nyújt az újságíró számára. A szerkesztőség biztosíthatja a cikk elkészítéséhez szükséges infrastrukturális háttérrel, hivatalos támogatást adhat a különböző levéltárakban, archívumokban való kutatáshoz, és fedezheti az indokolt költségeket (pl. utazás, könyvvásárlás, másolás stb.). A médium jogászai nemcsak a szerkesztőség, hanem az újságíró jogi kockázatainak minimalizálásában is szerepet játszanak. A magyar jogi háttér, és az igazságszolgáltatási gyakorlat bizony sokszor nem a bátor, szókimondó újságírásnak kedvez. A szerkesztőségek és újságírók gyakori panasza, hogy a pereket esetenként akkor is elbukják, ha az információt legjobb szakmai lelkiismeretük szerint igazoltnak tekintik.

A témával saját szerkesztőségében vagy más médiumnál próbálkozó riporternek tanácsos egy rövid színopszisban összefoglalni az ötletét, megfogalmazni a megválaszolandó alapkérdéseket, a kérdések megválaszolásához szükséges teendőket. A nyilvánvaló emberi és írásos források felsorolásával és a téma megvalósításához hozzávetőlegesen szükséges idő és költségkeret meghatározásával a színopszis jó alapot biztosít a munkához.

Szerkesztőségeken kívüli intézményes lehetőségek

Magyarországon még ugyan gyerekcipőben járnak azok a kezdeményezések, amelyek szerkesztőségeken kívüli, ugyanakkor mégis intézményes lehetőséget teremtenek kezdő vagy már gyakorlatot szerzett újságírók számára, de érdemes rendszeresen figyelni azokat a lehetőségeket, amelyek alapítványi vagy egyesületi formában hirdetnek pályázatokat.

Az utóbbi években ilyen volt a Társaság a Szabadságjogokért (TASZ) oknyomozó programja, amelyet az www.oknyomozo.hu-n érhetnek el az érdeklődők. Ennek a kezdeményezésnek a keretében rendszeres időközönként pályázatok jelennek meg, a nyertes újságíró pedig a cikk elkészítéséhez anyagi, jogi és szakmai asszisztenciát is kap. A támogatást elnyerő újságírók részére a bírálóbizottság újságíró tagjai, illetve más tapasztalt szakemberek mentori/szerkesztői segítséget, a TASZ jogászai pedig jogi segítséget nyújtanak. Az elkészült cikkek megjelennek az oknyomozó program weboldalán, illetve egyeztetés alapján a nyomtatott vagy az internetes sajtóban.

TANÁRI INSTRUKCIÓK

Feladat: A hallgatók készítsenek szinopszist egy szabadon választott téma oknyomozó eszközökkel történő feldolgozására és győzzék meg a „szőrös szívű” szerkesztő vagy egy pályázat bírálóbizottsági tagjának szerepét eljátszó társukat arról, hogy a témát érdemes feldolgozni, oszlassa el a témával kapcsolatos aggályokat. Ezek az aggályok lehetnek szakmaiak, jogiak, de éppen anyagiak is!

A gyakorlat során és az azt követező beszélgetésben mutassunk rá arra, hogy az oknyomozó újságíró számára miért fontos a szerkesztő szoros felügyelete, a gyakori konzultációk lehetősége.

HOZZÁÉRTŐ SZERKESZTŐK

A megfelelő szerkesztőség vagy csapat megtalálása azért is nagyon fontos, mert az oknyomozó riporter munkáját mindenképpen szakavatott szerkesztőnek kell vezetnie, aki segíti őt az írott és emberi források feltérképezésében, a kapcsolatépítésben, folyamatosan tanácsokat ad az interjúk és háttérbeszélgetések levezényléséhez, a dokumentumok, írásos anyagok kritikus

elemzéséhez, és nem utolsósorban ahhoz, hogy a rengeteg információból a közönség számára is érthető, releváns cikk szülessen. Fontos az újságíró és a szerkesztő közti bizalmi kapcsolat, azaz, hogy az újságíró megbízza a szerkesztőben és megossza vele információit, problémáit, a munka során felvetődő kételyeit, s ugyanígy fontos, hogy a szerkesztő is megbízza a riporter munkájában és képességeiben.

7. A FORRÁSOK FELTÉRKÉPEZÉSE – GYAKORLAT A COMPUTER ASSISTED REPORTING (CAR) MÓDSZERÉNEK ALKALMAZÁSA

TANÁRI INSTRUKCIÓK:

Feladat: A CAR-módszer alapján a hallgatók a foglalkozás keretében keressenek további forrásokat a témáikhoz!

Kezdeményezzünk beszélgetést arról, hogy a hallgatók milyen eszközöket ismernek az internetes kereséshez és az így kapott információk feldolgozásához. Milyen akadályokba, problémákba szoktak ütközni e tevékenységek során? Van-e valaki a csoportban, aki ismeri a megoldást az épp említett problémára? A tanár javasoljon eszközöket a CAR-módszertanból⁸, és ezeket a hallgatók is próbálják ki.

TANÁRI INSTRUKCIÓK:

A hallgatók próbálják ki a gyakorlatban, hogy az egyes keresőalkalmazások milyen csapdákat rejtenek magukban.

Egy példa az alkalmazható próbafeladatra:

- Keressünk olyan újságcikkeket, amelyekben szó esik a MOL-ról is és az OTP-ről is. Keresők: Google, HVG Online, Népszabadság Online, illetve a CD-alapú adatbázisok.

A helyes keresőkifejezések:

- Google: OTP MOL
- HVG Online: OTP AND MOL

8 A CAR-módszer készségszintű elsajátítására kezdő újságírók, médiaszakos hallgatók esetében külön 8–16 órás műhelyfoglalkozást javasolunk az oknyomozó tanfolyam keretében vagy azon kívül. A könyvünkben közölt általános ismertetőt a CAR-ról ajánlatos kiegészíteni további – folyamatosan bővülő – alkalmazásokkal, konkrét példákkal, gyakorlatokkal, házi feladatokkal.

- Népszabadság Online: +OTP +MOL (illetve ez csak lenne a helyes megoldás, de a nol.hu keresője 4 betűnél rövidebb szavakra nem keres, így a Google-t kell használni a „site:nol.hu” operátorral).
- Hívjuk fel a hallgatók figyelmét a keresők használati utasításaira! (Google: <http://www.google.com/support/websearch/bin/answer.py?answer=136861>, HVG Online: <http://hvg.hu/search.aspx> (az oldal alján), Népszabadság Online: http://nol.hu/kereses_segitseg)

TANÁRI INSTRUKCIÓK:

Hozzanak létre a hallgatók a témáikhoz kapcsolódó RSS-hírfolyamokat és egy Google Egyedi Keresőt! (<http://www.google.com/coop/cse/>)

A csoportok emeljék át egy Excel-fájlba a források, interjúalanyok, tényadatok stb. listáit, és keressék meg ehhez a legcélszerűbb elrendezést, formátumot. A kurzus hátralévő részében igyekezzenek ezt a fájlt folyamatosan karban tartani, bővíteni.

Computer Assisted Reporting, azaz számítógépes eszközök segítségével folytatott újságírói munka. Mit jelent ez a fogalom? Természetesen nem a szövegszerkesztő programok használatát, hiszen az ilyesfajta készségek ma már alapkövetelményei bármely, kicsit is intellektuálisnak nevezhető munkavégzésnek. A fogalom kialakulása idején – a hatvanas–hetvenes években – azonban az újságírók cikkeiket még rendszerint írógépen írták, számítógépet pedig jobbra csak tudományos kutatóintézetek vagy nagyvállalatok használtak, nem utolsósorban az eszközök magas ára és a használatukhoz szükséges magas szintű műszaki ismeretek miatt.

Ennek ellenére, elsősorban az Egyesült Államokban, a számítógépes technológiák – ha eleinte csak kuriózumként is – szinte megjelenésükkel egy időben bekerültek egyes újságírók, szerkesztőségek eszköztárába.⁹ A klasszi-

9 A világ első, kereskedelmi forgalomban kapható számítógépe az 1951-ben piacra dobott UNIVAC volt. A CBS amerikai tévécsatorna az 1952-es elnökválasztás várható kimenetelének kiszámításához már ilyet használt. Az egyik első oknyomozó újságírói munka, amely számítógépes módszerrel készült, Philip Meyer elemzése volt az 1967-es detroiti zavargásokról, amelyben egy IBM 360-as géppel a zavargásokban résztvevők szociológiai jellemzőit megvizsgálva közkeletű előítéleteket cáfolt meg (például, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségűek hajlamosabbak lennének az utcai erőszakra, mint a diplomások). Meyer ezért a munkáért Pulitzer-díjat kapott. (MELISMA COX: *The Development of Computer-Assisted Reporting*, <http://com.miami.edu/car/cox00.htm>.)

kus felhasználási terület kezdetben az ún. „adatbázis-újságírás” volt, vagyis nagy mennyiségű adat (leggyakrabban statisztikai) elemzését jelentette, nagyon hasonlóan ahhoz, ahogy például a szociológia művelői használják a számítógépet a társadalmi jelenségek elemzésére. Csak éppen az újságírók kezében a számítógép az oknyomozó újságírás témáinak feldolgozásához válhatott hasznos eszközzé.¹⁰

A web forradalma napjainkra még ennél is jelentősebb alkalmazási területté tette az írott források felkutatását az interneten. Soha ennyi információ ilyen könnyen még nem volt hozzáférhető. Ugyanakkor az is igaz, hogy a mérhetetlen információrengetegben nem mindegy, miként látunk neki a számunkra fontos tények, adatok felkutatásának.

Hogyan keressünk?

Az interneten, illetve offline számítógépes adatbázisokban keresni mindenkinek tud. Az oknyomozó újságíró számára viszont gyakran kiemelten fontos, hogy ne csak a témája szempontjából legrelevánsabb néhány információt, hanem lehetőleg minden egyes apró adatmorzsát összeszedjen, hiszen sokszor épp a legjelentéktelenebbnek tűnő adatok mutatják meg az utat további forrásokhoz vagy korábban fel sem merült összefüggésekhez. Aki tehát oknyomozóként adja a fejét internetes keresésre, az lehetőleg ismerje meg a rendelkezésre álló eszközök¹¹ hatékony használatának technikai feltételeit (és az egyes eszközök korlátait).

Internetes kereséshez elsőként természetesen az olyan általános keresők adják magukat, mint a Google vagy a Yahoo Search. Ezek weboldalak milliárdjait indexálják (azaz gigantikus háttéradatbázisokat építenek a tartalmukból), az is lehetne a benyomásunk, hogy amit a Google nem talál meg, az nincs is. Ezzel szemben az interneten fellelhető információmennyiségben belül a klasszikus keresők által elért hányadot a legtöbb becslés mindössze 2 és 10 százalék közé teszi – a maradék a csak speciális keresőkön keresztül hozzáférhető (vagy nem is kereshető) ún. „mélyweb”. Általában a Google-lel sem kereshetünk regisztrációval elzárt szájtokon (pl. Iwiw), sok nagy adatbázisban (a legtöbb állami és különösen a fizetős adatbázisok-

10 További példák: 1972-ben a *New York Times* vitte számítógépre a városi rendőrség intézkedéseinek adatait, és mutatta ki, hogy különböző kerületekben más és más arányban számíthatnak az elkövetők letartóztatásra. A következő évben Don Barlett és James Steele a philadelphiai bíróságok ítéleteinek komputeres feldolgozása nyomán mutatta ki az igazságszolgáltatás rendszerszintű részrehajlásait (lásd ugyanott).

11 A fejezetben bemutatott konkrét eszközök kiválasztása részben önkényes – a lehetőségek száma végtelen.

ban), illetve bármely egyéb honlap tulajdonosa is nagyon egyszerűen jelezheti a keresőknek, hogy nem kívánja tartalmait indexálását.

Egy további triviális (bár időnként még régimotoros szakmabelieknek is újdonságot jelentő) jótanács, hogy igyekezzünk megtanulni az alkalmazott keresők nyelvét – akár általános keresőről, akár egy speciális (például sajtó-) adatbázis keresőjéről van szó. Nincs általánosan elterjedt szabvány például a keresőszavak közötti logikai kapcsolatok jelölésére: szinte ahány kereső, annyiféle szintakszis. Ha van a keresőhöz valamilyen használati utasítás, azt mindig olvassuk el, különben frusztráló élményekben lesz részünk, és még le is maradunk az információról.

Érdemes elsajátítani olyan trükköket is, amelyekkel az egyes keresők korlátain léphetünk túl. A már említett Google például sok, „haladóknak” szánt funkciót is nyújt: ilyen a „site:” operátor (ezzel egyetlen sajtón belül kereshetünk, gyakran hatékonyabban, mint a honlap saját keresőalkalmazásával) vagy a Google Egyedi Kereső, amelynek segítségével saját tematikus keresőmotorunkat alkothatjuk meg. Az ún. vertikális (egy meghatározott szakmai terület igényeire kifejlesztett) keresők is jó szolgálatot tehetnek.¹²

Oknyomozó cikkek rendszerint hosszabb idő alatt készülnek (Magyarországon hetekről, esetleg egy-két hónapról beszélhetünk, de az Egyesült Államokban néha éveik is vannak az újságíróknak egy téma felderítésére). Nem csak visszamenőleg kell ellenőrizni, hogy kollégáink mit írtak korábban a sztorinkkal kapcsolatban, de munka közben („real-time”) is figyelniük kell a kapcsolódó sajtóhíreket. Az RSS¹³ nevű technológia ehhez ad értékes segítséget. Számos hírgyűjtő szolgáltatás¹⁴ nyújt arra lehetőséget, hogy egy sztori jellemző kulcsszavaira (például személyek vagy vállalatok nevei) egy-egy RSS-hírfolyamot építsünk, majd saját RSS-olvasónkban bármikor egy pillantással áttekintsük a téma legfrissebb híreit. Persze itt is megszívlelendő az az általá-

12 Ilyen például a friss, online elérhető hírekből adatbázist építő *Hírkereső* (hirkereso.hu), vagy a 2008 decembere óta magyarul is működő *Google Hírek* (news.google.hu) – mindkettő nagyon jó arra, hogy ellenőrizzük, mi jelent meg a témánkról az utóbbi hónapokban. Persze egyik gyűjtemény sem tartalmaz minden forrást!

13 „Az RSS a rendszeresen frissülő web-alapú tartalmak közzétételére szolgáló szabvány. Alkalmazása lehetővé teszi, hogy weboldalak meglátogatása nélkül értesüljünk a frissen publikált információkról, továbbá, hogy egyetlen, jól rendezett, átlátható »tartalomjegyzékbe« gyűjtsük össze a különböző forrásokból származó információkat. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy egyetlen helyen, összegyűjtve jelennek meg kedvenc weboldalaid, blogjaid friss hírei, innen választhatod ki, mit akarsz részletesebben is megnézni.” (Részlet Pécsi Ferenc *Dotkommentár* nevű honlapjának ismertetőjéből, <http://www.dotkommentar.hu/rsshsw.php>)

14 Magyar nyelven: Google Hírek, European Media Monitor.

nosan érvényes figyelmeztetés, hogy soha ne bízzunk száz százalékig az automatizált megoldásokban – az RSS sem helyettesíti maradéktalanul (csak kiegészíti) a napi sajtó hagyományos módszerekkel történő áttekintését.

Fontos adatbázisok

Hogy egy oknyomozó munka során milyen számítógépes adatbázisoknak veheti hasznát az újságíró, azt természetesen a téma fogja eldönteni. Van azonban olyan adattárak, amelyeket oknyomozók különösen gyakran vesznek igénybe. Az utóbbi néhány évben ezek ráadásul sokkal könnyebben elérhetővé váltak, többek között a 2005. évi elektronikus információ-szabadság-törvénynek köszönhetően.

Néhány ingyenesen elérhető, fontos állami adatbázis:

- Hatályos jogszabályok elektronikus gyűjteménye (www.magyarország.hu/kereses/jogszabalykereso)
- Önkormányzati rendeletek gyűjteménye (nrt.bm.hu)
- Magyar Közlöny (www.magyarkozlony.hu)
- Országgyűlési felszólalások, irományok (www.parlament.hu)
- Közbeszerzési Értesítő (www.mhk.hu/kozbesz/index.php)
- A megyei (fővárosi) cégbíróságokon vezetett cégjegyzék adatai (www.e-cegjegyzek.hu)
- Társadalmi szervezetek és alapítványok névjegyzéke (birosag.hu/engine.aspx?page=tarsszervsearch)
- A szabadszavas keresést is lehetővé tevő, előfizetős rendszerben működő céges adatbázisok, amelyeket ezek a cégek egyes szerkesztőségek számára külön megállapodásban elérhetővé tesznek (pl. Opten, Kerszöv, IRM)

Néhány fontosabb internetes magánadatbázis:

- Bár 2008 óta létezik ingyenes állami cégadatbázis (lásd fentebb), a hasonló adatokat tartalmazó fizetős szolgáltatások sok olyan elemzőszköz is tartalmaznak, amelyek a cégek, illetve a cégekben megforduló személyek közötti kapcsolatok felderítését nagyban megkönnyítik (személynévre keresés, kapcsolati ábrák stb.).
- Személyek közötti kapcsolatok, kapcsolati hálók vizsgálatára újságírók is alkalmazzák a közösségi szájtokat (Iwiw, Facebook, LinkedIn stb.).
- Webszajtók bejegyzési adatai (a bejegyző személy vagy szervezet) „whois” adatbázisokban¹⁵ ellenőrizhetők.

15 Magyar (.hu) domainekhez a domain.hu ajánlott, amerikai domainekhez (.com,.org stb.) például a betterwhois.com.

- Korrupciós ügyekkel kapcsolatos információk, cikkgyűjtemények: www.feketelista.hu, www.k-monitor.hu

Információfeldolgozás

Mint a fejezet első néhány lábjegyzetében ismertetett esetekből is látható, a statisztikai, szociológiai ismeretekkel felvértezett újságíró kezében a számítógép már-már tudományos igényű kutatások instrumentuma lehet.¹⁶

Szakirányú tudományos ismeretek hiányában is igen hasznos lehet az oknyomozó újságírónak megismerkednie az általa megszerzett (vagy legalábbis hozzáférhető), gyakran igen nagy mennyiségű adat feldolgozására alkalmas néhány eszközzel.

Talán a legalapvetőbb ilyen eszköz a felhasználó saját számítógépén tárolt dokumentumokban való gyors, célravezető keresésre alkalmas célszoftver, egy „desktop search”¹⁷ alkalmazás. Az ilyen eszközök a webes kereséshez hasonló hatékonysággal képesek kulcsszavak előfordulását megtalálni elektronikus dokumentumok tömegeiben (nem csak az aktuális oknyomozó munka során a birtokunkba került dokumentumokban, de akár régebbi anyagaink között is).

Szinte elengedhetetlen valamilyen táblázatkezelő szoftver (például Microsoft Excel vagy Groove) használatának elsajátítása. Ez a klasszikus felhasználási módokon túl alkalmas a tényfeltárás eredményeképpen megszerzett ismereteink (adatok, események, források, kontaktadatok, szereplők, pénzmozgások stb.) rendszerezésére, szűrésére, az információdarabkák közötti összefüggések megtalálására is. Egyes újságírók szofisztikált, előre elkészített űrlapokon gyűjtik ezeket az adattípusokat minden munkájuk során.¹⁸

Komolyabb adatbázisokkal dolgozó újságíróknak ennél is eggyel feljebb kell lépniük, és valódi adatbáziskezelő-szoftvereket (például Microsoft Access) kell alkalmazniuk.¹⁹ Az adatok értelmezéséhez az adatvizualizációs

16 Philip Meyer ezt a fajta újságírói munkát Precision Journalism néven önálló műfajjá emelte. (MELISMA COX: *The Development of Computer-Assisted Reporting*, <http://com.miami.edu/car/cox00.htm>)

17 Például Google Desktop Search vagy Copernic Desktop Search.

18 Luuk Sengers holland újságíró egy ilyen rendszert mutatott be a Független Médiaközpont műhelyfoglalkozásán 2008 novemberében.

19 Egy példa napjainkból az „adatbázis-újságírás” lehetőségeire: a farmsubsidy.org – egy nemzetközi újságíró-hálózat projektje – az EU költségvetéséből származó területalapú mezőgazdasági támogatások egyre bővülő, kereshető internetes adatbázisa. Az összegyűjtött és mindenki számára elérhetővé tett információmennyiség önmagában is nagy újságírói teljesítmény, ugyanakkor az adatbázisból kicsemegeztett, olykor meglepő adatokból újságcikkek tucaitjai is születtek az elmúlt években Európa-szerte.

technikák egyre bővülő tárháza is segítséget ad – ilyenek egyebek mellett a kapcsolati hálók²⁰, a szövegelemzéshez a szavak előfordulási gyakoriságát grafikusán megjelenítő szófelhők²¹, a hipotézisalkotás, a sztori vázának összerakása, vagy szinte bármely más munkaszakaszban a gondolkodást segítő „mindmapping” szoftverek. Az „oknyomozó” információfeldolgozás céljaira komplex (és meglehetősen drága) szoftvercsomagok is rendelkezésre állnak – ezek a világ rendőrségeinek és titkosszolgálatainak kedvelt eszközei, de újságírók is akadnak a felhasználóik között.²²

20 Szemléletes példa az 500 legnagyobb amerikai vállalat igazgatótanácsai közötti személyi összefüggéseket interaktív hálózati ábrákon bemutató TheyRule.net.

21 Ilyet bárki előállíthat a wordle.net segítségével.

22 Erről részletesebben Paul Radu román oknyomozó újságíró *Follow the Money: A Digital Guide for Tracking Corruption* című, online elérhető oknyomozó újságírói kézikönyvében olvashatunk (<http://www.icfj.org/Resources/FollowtheMoney/tabid/1170/Default.aspx>).